

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BIERNACZKY Szilárd

Az afrikai hősepika létezik!

Eredeti közlés/Original publication:

in: Biernaczky Sz. szerk.: *Folklore in Africa Today*, Proceedings of the Workshop, 1984, Budapest, Afrikai Kutatási Program, ELTE BTK Folklore Tanszék, 221–234. old. (magyar nyelven itt jelenik meg először)

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.714

Dátum/Date: 2014. február/February 9.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

BIERNACZKY Szilárd: Az afrikai hősepika létezik!, *AHU MATT*, 2013, pp. 1–19. old., No. 000.000.714, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

kötetben: nagyobb könyvtárakban

újraserkesztett kézirat az Afrikai Kutatási és Kiadási Program archívumában

Megjegyzés:

ellenőrzött, lektorált, újraserkesztett szöveg / controlled, peer-reviewed, re-edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, az afrikai hőseposz kutatása, vita Ruth Finnegannal az afrikai hőseposzok létezését illetően, az afrikai hőseposz létezésének formai bizonyítékai, epikai összefoglaló Homérosz szövegében és a nyanga Mwindo-eposzban

African research in Hungary, investigation of African heroic epic, discussion with Ruth Finnegan concerning the existence of African heroic epic, formal

evidences of the existence of African heroic epic, „narrative summary” in the Homer’s text and the Nyanga Mwindo epic

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk
vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free
but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók,
kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattá-
ri szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag
anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve
ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevé-
kenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian
Union is a non-profit organisation that has created this electronic database
for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of
this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of
Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the
other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African
themes in its entirety from the beginning until the present day.

AZ AFRIKAI HŐSEPOSZ LÉTEZIK!

Biernaczky Szilárd

Létezik-e hősepika Afrikában? – teszi fel a kérdést Isidore Okpewho, a kiváló nigériai (ibadani) író és folklórkutató egy még 1977-ben közzétett tanulmányában.¹ Jóllehet ekkorra már világossá vált, hogy az eposz, a hőseposz, a hősepikai költészet létezik a hagyományos afrikai társadalmakban. Az elmúlt három évtized során napvilágot látott szövegek ugyanis a hőseposznak, mint eredeti és afrikai folklór műfajnak a létezését egyértelműen bizonyítják.

Ruth Finnegan még 1970-ben is hangoztatott kételyeinek², ezt Okpewho is idézi, sajátos tudománytörténeti előzményei vannak. Az afrikai hősepika kutatásának, műfaji megítélésének gyökerei, amint azt például többek között az orosz tudós, Olderogge is hangsúlyozza 1967-ben megjelent tanulmányában³, a Leo Frobenius 1907/1909-es gyűjtőútját kísérő munka, *A nyugat-szudáni kultúra típusai*⁴ című művéig nyúlnak vissza.

E művében a német tudós rövidebb összefoglalók formájában mutatja be a *szoninke* eposzokat. E történeteket lovagi jellegűeknek tekinti, és az északról benyomuló hódító lovas arisztokrata nép szellemi tulajdonát véli felfedezni bennük. Szerinte a *szoninke* elbeszélések világa – amelyeknek olyan lovag a hőse, aki óriásokkal és szörnyekkel harcol, aki nagylelkűséget tanúsít a legyőzöttek irányában, aki hőstetteket hajt végre környezete dicsőségére – idegen a hagyományos afrikai kultúrától, azok tehát kívülről kellett, hogy származzanak. Ő tehát egy ilyen művelődéstörténeti jellegű megfontolás alapján az ókori *garamantok* kultúrájának örökségét látta a Száhel-vidéken fellelt elbeszélő énekekben.⁵

Sajátos, bár nem egyedülálló tudománytörténeti jelenség, hogy valamely gyűjtés és feltárás korai fázisában születő sommás megállapítás évtizedekre lebéklyózza a kutatást, esetünkben az afrikai hősepika kutatását. Miközben persze maga Frobenius – a későbbiekben is többször visszatérve a témakörre

¹ Okpewho 1977.

² Finnegan 1970.

³ Olderogge 1972.

⁴ Frobenius 1910.

⁵ Frobenius 1921. Biernaczky János Frobenius-kommentárjai közül az első (A garamantok és a mande hősenek), 2002, 31–53. old (ennek az előadásnak az elhangzásakor még kéziratban!).

– részben módosítja, részben tovább finomítja korábbi megállapításait. Az előbbieken említett mű (1910) és Finnegan könyve rövid negatív kicsengésű összefoglalójáig (1970) között éppen hatvan év telik el, és ezalatt több német, angol és francia kutató ismétli meg Frobeniusnak az anyaggal való első találkozása adta bizonytalan és félrevezető megállapításait, illetve annak summázatát, már ami az afrikai hősepika megkérdőjelezését⁶ illeti. De még Lyndon Harries is hasonló véleménynek ad hangot az ötvenes-hatvanas években megjelent könyvében, illetve tanulmányában⁷ a *szuahéli* epikai szövegek kapcsán. Jóllehet azok eredetüket illetően konkrét szerzők által keletkeztek, és csak utóbb kerültek a szóbeliség szárnyaira, mindemellett pedig verses formájúak és eléggé terjedelmesek is.

Eközben Frobenius – mint mondtuk – többször is visszatér az afrikai eposzok kérdésköréhez. Így például a *Gassire lantja* vonatkozásában (olyan *szoninke* hőseiről van szó, amely a régi történeti Ghána és fővárosa, Vagadu történetét eleveníti föl, de Frobeniust követően sajnos újabb változatok nem bukkantak fel e típusból a gyűjtések során) a Száhel vidék énekei a bárdokhoz és a székeldokhoz hasonlítja. Erre az *Atlantis* folklór-szöveg gyűjtési sorozat 6. kötetében tett megállapítására Jan Knappert is hivatkozik 1967-ben⁸:

„Sajátos vonásaikat számba véve énekeik az ó-izlandi szagákhoz állnak a legközelebb. Előadásukat egyfajta józanság jellemzi. Érzelmekről nem szólnak, csak azok következményeiről... Témájuk majdnem kizárólag a reálisan felfogott hősiesség.”⁹

Az afrikai eposzokkal kapcsolatos kételyek másik okát abban látjuk, hogy viszonylag későn kerültek kiadásra eredeti formájukat felmutató szövegek. Niane könyve¹⁰ 1960-ban jelent meg, de az sem más, mint francia nyelven rekonstruált prózai átirat, amelyből csak igen halványan következtethetünk a nyugat-afrikai történész adatközlőjének eredeti nyelvi verziójára.

A *Szungyata eposz* magas néprajzi színvonalon elkészített kétnyelvű átirásai végül is a huszadik század harmadik harmadában (1970-től kezdődően) kerültek szélesebb körben a kutatók és az érdeklődők kezébe. Így például rendelkezésünkre áll az a három változat, amelyet Gordon Innes (School of

⁶ Hirtelenében C. M. Bowra – aki egyébként meghatározó hatást tett Finneganra –, valamint a szintén Frobenius kortárs Carl Meinhof neve említhető. De érdemes volna – akár kutatástörténeti okoknál fogva is – összegyűjteni mind a korai, mind a későbbi megnyilatkozásokat az afrikai hőseposz kérdésének megítéléséről.

⁷ Harries 1950, valamint Harries 1962, 48. old.

⁸ Knappert 1967, 178. old.

⁹ Frobenius 1921, 8. old.

¹⁰ Niane 1960.

Oriental and African Studies, London) adott ki 1974-ben gazdag magyarázó jegyzetanyag és kommentárok kíséretében.¹¹ Két változat a SCOA francia alapítvány gondozásában 1975-ben és 1977-ben jelent meg.¹² Ezúttal az eredeti nyelvi lejegyzéshez szószerinti, továbbá egy értelmezett (irodalmi) francia nyelvű fordítás járul. A közreadott változathoz – a jegyzeteken és a kommentárokon túl – szinte teljes kutatástörténettel szolgál John William Johnson, aki viszont nem saját gyűjtéséből, hanem a Charles S. Bird által rögzített számos változat közül választott egyet¹³ átírásra, fordításra, kiadásra. De hasonló a helyzet azzal a *fang* nyelvű szöveggel is, amit a Wolf-házaspár jegyzett le végleges formában, és jelentetett meg 1972-ben, jöllehet azt Herbert Pepper gyűjtötte még 1960-ban¹⁴.

A Zaire-i *mongo-nkundo* eposz, a *Liandzsa* különféle igényű közreadásai – különleges kivételként – visszanyúlnak a harmincas évekig. Más kérdés, hogy – egy kompilált, francia nyelvű, de igen nehezen hozzáférhető szöveget kivéve¹⁵ – holland kísérőszöveggel láttak napvilágot, és így kevésbé megközelíthetőek.¹⁶ Bár az Emil Boelaert által 1957-ben és 1958-ban kiadott két terjedelmes változat már az „autentikus és teljes terjedelműnek tekinthető szöveg” igényét teljes mértékben kielégíti.¹⁷

Mindent összevetve azonban látnunk kell az említett késést, még ha tudjuk is, hogy a tudományos szemléletváltás minden bizonnyal már a hatvanas évek közepén bekövetkezett, többek között például Jan Knappert már idézett, 1967-ben publikált cikkében. Az akkori állapotokat rögzítve jegyzi meg a SOAS-hoz elszegődött holland professzor a tanulmány „konklúziók” című befejező fejezete elején:

„Habár az eposz Afrika számos részén megjelenik, csak néhány helyen találjuk meg a formájában és tartalmában is igazi eposzt.”¹⁸

Azután pedig a műfaj három típusát – bantu eposz, eredetmítoszok, iszlám eposz – különbözteti meg. Knappertnek ezeket az úttörő megállapításait Daniel Biebuyck két – 1972-ben és 1976-ban közzétett – összefoglaló átte-

¹¹ Innes 1974.

¹² Kamissoko de Krina – Cisse 1975, 1977.

¹³ Johnson 1979.

¹⁴ Pepper 1972.

¹⁵ Boelaert 1949.

¹⁶ A legkorábbi közlés: Boelaert 1934, lásd továbbá a 17. jegyzetben említett köteteket.

¹⁷ Boelaert 1957, 1958.

¹⁸ Knappert 1967, 188. old.

kintése¹⁹ követte, amelyekben a Zaire-i *nyanga* nép körében végzett kutatásairól ismert kutató a már napvilágra került legújabb gyűjtések és saját gyűjtői tapasztalata alapján tekintette át az afrikai hőseposz kérdéskörét. E tanulmányok legfőbb haszna abban áll, hogy azokban Biebuyck számot vet szinte minden rendelkezésre álló szöveganyaggal és elvi javaslattal. Másrészt leírja az eposzok egyes típusait, csoportjait, végül pedig szembenéz a tartalom, a szerkezet és a stílus számos alapvetően fontos kérdéskörével.

Nem ez a hely, ahol szükséges volna megismételni mindazokat a tényeket és ismereteket, újra felsorolni azokat a bibliográfiai adatokat, amelyek a két szerző, mindenekelőtt Biebuyck összegező tanulmánya (1976) nyomán rendelkezésre állnak. De az elmúlt években – 1974 és 1984 között – napvilágra került újabb adalékok egybegyűjtése sem ennek a kísérleti írásműnek a feladata.²⁰

Ugyanakkor látva az afrikai hőseposzok kutatások embrionális állapotát, úgy véljük, még nem jött el az ideje annak, hogy műfaji tipológiát alkossunk, másrészt a típusok kategóriáit bizonyos etnikai sajátosságokkal, illetve területi szempontokkal állítsuk korrelatív rendszerbe (még akkor is, ha mind Biebuyck, mind a korábban említett Olderogge területi és egyúttal etnikai szempontokkal alátámasztott tipológiai vázlat felállítását kísérli meg²¹).

A feladat nehézségét mutatja, hogy például az afrikai hőseposz egyik igen sajátos jegyekkel rendelkező alműfaja (átmeneti típusa?), a dicsérőének elsősorban a déli bantu népek körében található meg, azonban napvilágra került ez a műfaj Nyugat-Afrikában is, így jó néhány hosszabb *yoruba oriki* (dicsérő) esetében²² ugyanazokat a stílusjellemzőket véljük felfedezni, mint a déli bantu népek történeti dicsérői esetében. A *zulu izibongóra* támaszkodva azonban két hatalmas terjedelmű, az oralitás és az írásosság határán álló szerzői szöveg is keletkezett. Mazisi Kunene *Emperor Shaka the Great* (Shaka a nagy uralkodó), valamint az *Anthem of the Decades* (Évtizedek

¹⁹ Biebuyck 1972, 1976 (...1978)

²⁰ A legutóbbi 8–10 év igen gazdag publikációkban, igen sok értékes doktori disszertáció is született, ebből a következő válogatást adjuk: Alexandre 1974, Amselle 1979, Azuonye 1979, 1983, Bazin 1979, Bird 1974, 1976, 1980, Boyer 1983, Camara, Sory 1976, Clark 1977, De Rop 1978, 1983, Diabate 1973, Epstein 1978, Faik-Nzuji 1974, Innes 1976, 1978, Jablow 1971, 1984, Kesteloot 1978, Knappert 1983, Laye 1978, Leymarie 1978, Ngaide 1983, Ngijol 1977, N'sanda 1974, Okpewho 1980, 1981, Seydou 1982, 1983, Thoyer-Rozat 1978, Zumthor 1983 stb.

²¹ Biebuyck 1976, Olderogge 1972.

²² A *yoruba oriki* tekintetében lásd például: Abimbola 1967, 1968, 1975, 1976, 1977, Abolubode 1961, Akinyele 1950, Awe 1974, Babalola 1963, 1966, 1973, 1975, Barber 1979, Bascom 1969, 1980, Verger 1957.

himnusza) című művei²³, amelyek talán a ruandai Alexis Kagame ugyan-csak hatalmas terjedelmű, tradicionális formákat felmutató, azonban nagyobb részét a világtörténelem nagy témáit megéneklő anyanyelvi eposzaival²⁴ rokoníthatók, mindmáig hatalmas kérdőjelet hagynak maguk mögött. Ezek az eposzi alkotások ugyanis csak angol nyelven hozzáférhetők, az eredeti zulu forrásokról bővebbet mit sem tudunk. Nélkülük azonban bizonytalan talajon állunk, még ha e szövegek valóban minden ízükben sugározzák is az autentikus zulu hagyományok jelenlétét.²⁵

Jó kapaszkodóul szolgálhat az afrikai eposzok csoportosításánál az a három-pólusú szempontrendszer, amelyet a jeles orosz tudós, Je. M. Meletyinszkij fejlesztett ki, és amelyben archaikus, klasszikus és modern (vagy romantikus) műfaji kategória kerül megkülönböztetésre.²⁶

Habár korábban egy helyen túl mereven hegeliánusnak ítéltük ezt a tripódikus felosztást, mégis úgy véljük, az afrikai szöveganyag tipologizálásánál mindenképpen jó kiindulásul szolgálhat. Ugyanis jól kivehetően körvonalazódik az első csoport az egyenlítővidéki (*mongo*, *nyanga*, *fang*, *lega* stb.) vagy ritkább esetben a nyugat-afrikai (inkább csak vadász tematikájú, lásd a *manding* vadászepikát) hős-, tündér- és varázsmesei vonásokat tükröző, számos mitikus mozzanatot magába foglaló eposzok²⁷ esetében. E szövegcsoporthat világosan elválasztható – fő jellegzetességeit tekintve – a dinasztikus, történeti karakterű nyugat-afrikai eposzoktól (lásd a *manding* Szungyatan kívül: *A kusák szétszóródása* – szoninke –, *Dionkoloni elfoglalása*, valamint *Szegu gesztája* – mindkettő bambara –, *Szilamaka és Pullori*, valamint *Hambodedio gesztája* – mindkettő fulbe –).²⁸ Ezekben is találunk természetesen csodás elemeket, azonban az elbeszélésekben már a történelmi (vagy ál-történelmi) események megjelenítése (elmondása!) dominál, sokkal realisztikusabbak, és a stílusukban is – az archaikus eposz mondhatni, szerte-

²³ M. Kunene művei: 1979, 1981.

²⁴ Kagame: m. s.

²⁵ Ennek a kételynek a két írott eposzt kísérő kritika számtalan alkalommal hangot adott.

²⁶ Meletyinszkij 1964.

²⁷ Biebuyck 1976 (általában), továbbá lásd még konkrétan: Boelaert 1957, 1958 (*mongo*), Biebuyck 1978, Biebuyck – Mateene 1969 (*nyanga*), Pepper 1972 (*fang*), Belinga 1978 (*bulu*), Biebuyck 1953 (*lega*), Bird 1974, 1976 (*manding* vadászepika).

²⁸ Innes 1974, 1976, 1978, Kamissoko de Krina 1975, 1977, Johnson 1979 (*manding*), Dumestre – Kesteloot – Traore 1975 (*bambara*), Seydou 1972, 1976 (*fulbe*), Dumestre 1974, 1979 (*bambara*), Meillassoux – Doucoure – Simagha 1967 (*szoninke*).

len képekben tobzódó kifejezésvilágával ellentétben – valamilyen krónikás jellegű egyszerűség érvényesül.²⁹

Ami Knappert eredetmítosznak nevezett afrikai eposzi kategóriáját illeti, úgy véljük, az csak a kutatás egy olyan korai munkafázisának a nyilvánvaló terméke, amelyet nyugodtan elvethetünk, mivel ez a típus (tudniillik: az eredetmítosz) a varázsos elemekkel bőségesen megtűzdelt régies, illetve a történeti jellegű szövegekben egyaránt előfordulhat, így műfaji típus szintjére emelt megkülönböztetése kevésbé segíthet bennünket abban, hogy a speciális afrikai eposzi formák között különbséget tehessünk.

De említenünk kell itt az afrikai hőseposz egyik legösszetettebb jelenségtípusát, a *szuahéli Liongo Fumo* éneket, amely találóan támasztja alá Meletyinszkij hármass felosztásának használhatóságát. Ez az eposz egyébként már önmagában paradoxon. Jól érzékelhetjük e megállapítás igazságát, ha a feltehetően 1230 (????) körül élt és nemzeti hőssé vált szuahéli hercegről szóló eposz³⁰ kapcsán idézzük, amit Knappert ír erről könyvében:

„Liongo saját kéziratának egyetlen sorát sem őrizték meg, így nincs bizonyíték arra nézve, vajon ő egyáltalán létezett-e. Dalait továbbvitték századokon át, és énekeltek még a partokon is. Sokat leírtak közülük, de 1880 előtt valószínűleg még egyet sem, így a szájhagyomány legalább 250 éves, amely tiszteletet érdemlő kor minden megőrzésre méltó hagyomány esetében.

A következő oldalak tartalmazzák az összes ismert éneket (és hosszabb költeményt), amelyek közül azonban több töredékes. Néhányat William Hickens gyűjtött, akinek a munkája nagymértékben támaszkodott Alice Werner munkásságára, minde mellett az első olyan európai szerző, aki ugyancsak sok éneket írt le, Edward Steere volt. Az említett 1880 körüli időkből származó kéziratok részben arab írásúak Muhamad Bin Abu Bakari Kijunwa kézírásában, amelyeket kiegészít néhány régebbi töredék. Eme szerző abban a szerencsében részesült, hogy lemásolhatott néhány újabb töredéket egy Malindi-beli öregembertől, amelyeket valószínűleg az előbbi dátumnál később, tehát feltehetően 1880 után állítottak össze.

Ha mindezeket a sorokat egybeillesztjük, akkor se lehetséges, hogy akár csak vázlatosan is összeállítsuk Liongo herceg szagájának fő vonalait, vagy ahogyan egykor azt verses formában elmondták a régi szuahéli bárdok. Ma már egyre kevésbé valószínű, hogy azt egyáltalán megtalálhatjuk.”³¹

Tehát a valaha volt és töredékeiben ismert *Liongo eposz*nak, még ha az részben bantu (archaikus) elemekre is épülhetett, a szemléletmódjában – a

²⁹ A 28. jegyzetben említett kötetek gondozói általában szólnak erről a sajátos vonásról.

³⁰ Részben a szájhagyományban élő töredékekről, részben egy rekonstrukcióról, Kijunwa 1973 (eredetileg: 1913) írott eposzáról van szó, lásd még: Knappert 1979.

³¹ Knappert 1979, 66–67. old

rendelkezésünkre álló adatok szerint – krónikás (klasszikus) jelleg érvényesült. És e kétféle forrás (vagy jelleg) jelenléte mellett az egyes szövegdarabokban, akár Kijunwa rekonstrukciójában³², olyan individualisztikus mozzanatokat, mondhatnák, lírai karakterű érzelmkifejezést is tetten érhetünk, amelyek csak az iszlámmal átszőtt, későbbi, írott (és utóbb a szóbeliség szárnyaira bocsátott) szuahéli eposzoknál mutatható ki, és lényegében teljesen idegen az iszlámtól részlegesen ugyancsak átítatott nyugat-afrikai vagy az iszlámtól egészében mentes egyenlítővidéki, illetve déli afrikai szöveganyagtól. Ez pedig a harmadik kategória, a modern (vagy romantikus) eposz afrikai megjelenését vetíti előre. A későbbi és már teljes mértékben iszlám hatásra létrejött, az írásbeliség-szóbeliség szempontjából saját keletkezésű szuahéli (írott) eposzok is jobbra ebbe a harmadik csoportba tartoznak.

Végül elméleti bevezető megjegyzéseink sorában hadd említsük meg a „világepika” egy fontos másik kérdését, amelyet Meletyinszkij „oly nemes egyszerűséggel” intéz el. Véleménye szerint ugyanis az epikai (hősepikai) alkotások – legyen szó szóbeli vagy írott formákról – lehetnek verses formájúak, prózaiak, vagy verses-prózai, tehát kevert szövegűek. Hozzáteszi, hogy egyébként a kutatók hol az egyiket, hol a másikat kizárják a műfaj köréből.³³ Az orosz tudós megállapítása azért fontos a számunkra, mivel az afrikai nagyepikai példák jelentős része kevert szövegű. Vagy legalábbis az énekes (kórusos) formában előadott részek elválnak a csak hangszerkíséretes, kötetlen beszéd formájú (ritmikus prózai?) elbeszélő részekről. És bár a kérdés messzire vezet, az énekes részek, úgy véljük, kimerítik a verses forma fogalmát.

Az elmúlt évtized során számos kutató foglalkozott az afrikai folklórműfajok előadásmódjával. Például éppen itt a konferenciánkon jelenlévő Thomas A. Hale szerkesztésében jelent meg az African Literature Association 1977. évi találkozójának az anyaga, amely az *Artist and Audience* címet viseli.³⁴ Az ebben a kötetben közzétett dolgozatok alapján is úgy tűnik, az afrikai eposz hősepikai karakterének körülírásában az előadásmód bővebb jellemzése sokat segíthetne. Nincs itt lehetőség a klasszikus homéroszi kérdéskörrel részletesebben foglalkozni, de elgondolkoztató, hogy a világ különféle orális eposzi korpuszaihoz hasonlóan mind a nyugat-afrikai, mind az egyenlítővidéki afrikai eposzok hangszerek kíséretében szólnak meg (a dél-afrikai bantu dicsérők pedig egyfajta beszéd és ének közötti deklamált előadásformában hangzanak el³⁵).

³² Kijunwa 1973.

³³ Meletyinszkij 1964.

³⁴ Priebe – Hale 1979.

³⁵ Rycroft átírási módszere jó képet ad erről az előadásmódról, lásd számos tanulmánya közül főleg: 1960, 1962.

Amint már szoltunk róla, a kötetlen beszéd vagy ritmikus prózai(nak fel-fogható) részek melodramatikus előadásmódját – lényegében beszédszerű elbeszélés valósul meg hangszerkísérettel – énekes–kórusos szerkezeti egységek váltják. Utóbbiakban a szövegek részint (közösségi) lírai karakterűek, valamilyen közösen ismert érzelmet festenek meg, máskor valamilyen eseményt szövegismétléssel erőteljesen kihangsúlyoznak. De előfordul az is, hogy az énekes rész szövege elbeszélői funkciót lát el, sőt, egyes esetekben az eposzi cselekményhez közvetlenül kapcsolódó „szubjektív” karakterű megjegyzéseket tartalmaz. Mindez pedig láthatóan mindig a kötetlen, beszéd típusú részekről elváló stílusban, sok szó, mondattag vagy mondat ismétlésével valósul meg. Figyelemreméltó az a tény is, hogy a klasszikus mintáknak megfelelően a legtöbb afrikai eposz nagyobb egységekből épül fel, amelyeket nem egyszerre folyamatosan, hanem több estén át adnak elő (különösen tanulságosak ebből a szempontból azok a megjegyzések, amelyeket Daniel Biebuyck legkiválóbb adatközlőjétől, Kandi Rurekétől jegyzett le³⁶).

És itt elérkeztünk néhány olyan formai kérdéshez, amelynek a tekintetében – illetve Finnegan kételyeit illetően – mintha máig késne az egyébként önként adódó válasz. Az angol kutató az állítja, hogy:

„A leggyakoribb említések a Kongó-menti egyenlítővidéki területekről érkeznek, különösen a mongo-nkundo népektől, akiknek az ‘epikáira’ számos kutató hivatkozik. Habár ezek az esetek enyhén szólva kétségesek. Ugyanis a szóban forgó elbeszélések világosan láthatóan olyan prózai szövegek, amelyeket énekelt részek tarkítanak az afrikai történetek szabályos formáinak megfelelően, és így nincs okunk azt hinni, hogy radikálisan különböznének formájukat tekintve a prózai meséktől.”

Aztán még hozzátesszi:

„Mára, természetesen, cirkulációja mint egy megkomponált írott elbeszélésnek (*már tudniillik a mongo-nkundo eposznak*) a már mesterséges (nem eredeti) hallgatók körében bizonyos értelemben rögzítette a ‘Liandza meséjét’ mint a (prózai) epika egy fajtáját a maga jogán...”³⁷

Bár ez utóbbi – kissé ködös – megjegyzés a folklorisztikai félreértelmezések egész sorát veti fel, összpontosítsunk most arra a nyilvánvaló törvényszerűségekre, miszerint az úgynevezett versbetétes mesék, amelyek Afrikában a teljes meseanyagnak talán a felét is kiteszik, valamint az énekes részeket tartalmazó eposzok formailag egy töről fakadnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy azok azonos műfajba tartoznának, és nem pusztán csak azért, mert a

³⁶ Biebuyck 1969, 15–19. old.

³⁷ Finnegan 1970, 109–110. old.

Finnegan által idézőjelbe tett epikus szövegek jóval hosszabbak, mint a „rendes mesék”.

A törzsi társadalmakban a művészeti ágak összefonódása (szinkretizmus) és ennek részeként a műfajok összeépülése természetes jelenség. Tengernyi szakirodalom foglalkozik a homéroszi epikába beépült kisebb folklór műfajok kérdésével. Marót Károly például a homéroszi eposzokban található varázsf formulákat igyekezett felderíteni.³⁸ Teljes mértékben párhuzamos a klasszikus szövegek e tulajdonságával az, amit a *nyanga* archaikus eposzok szövegeinél tapasztalhatunk. Biebuyck jegyzeteiben számtalanszor utal a szövegbe beépült proverbiumok, szólások, dalsorok, mese-szüzsék, kisebb történetek, varázsmondókák, prófécia és egyéb kisműfajok jelenlétére.³⁹ De jól nyomon követhető ez a jelenség a *mongo Liandzsa*, a *bulu Moneblum*, vagy a *fang Akoma Mba* és más egyenlítővidéki bantu szövegek esetében is⁴⁰ (külön vizsgálatot érdemelnének ebből a szempontból a nyugat-afrikai eposzok).

Visszatérve a versbetétes mesék és a „versbetétes eposzok” kérdéséhez, látnunk kell, hogy a nyilvánvaló formai hasonlóság mellett lényegi különbségek érhetők tetten. A versbetétes meséknél – szinte kizárólagos jelleggel – két típussal találkozhatunk. Az egyik, amelyben egyetlen kis dal (többnyire reszponzórius formában szólal meg, és a kórus gyakran csak egyetlen refrénszerű sort ismételt) tér vissza ismét meg ismét. A másik szerkezeti változatnál a dalok szövegei különböznek egymástól (egyes esetekben több, két-három alkalommal megismételt dallal állunk szemben, máskor minden énekes megszólalás új szöveget hoz). A dalok azonban ilyenkor is rendkívül egyszerűek, szűkre szabott tartalmi információt hordoznak.

Az eposzok folyamatában ezek a dalbetétek nagyobb szerephez jutnak, jóval terjedelmesebbek, időnként szinte önálló elbeszélői epizóddá növekednek. Bár a szóló és kórus közötti válaszoltság (reszponzórius), a különféle szintű grammatikai egységek nagyszámú ismétlése itt is gyakori jelenség, ezek az énekek formailag sokrétűbbek, tartalmukat tekintve jóval bővebb információt hordoznak.

Nem kívánunk itt vitába bonyolódni abban a tekintetben Ruth Finneganal, hogy vajon mit jelent az egységes hősepikai szerkezet. Mivel ezt a kritériumot talán egyedül az *Iliász* meríti ki a világirodalomban. Hiszen már az *Odiüsszeia* is lényegében nem több, mint különféle epizódok halmaza. Ez a narratív formákra jellemző szerkesztési módszer viszont a *Mahábháratától* a *Kalevalán* és a *Manasz eposzon* át a *Gilgamesig* mondhatnánk szinte min-

³⁸ Marót 1958.

³⁹ Biebuyck 1978.

⁴⁰ Boelaert 1957, 1958, Awona 1965, 1966, Pepper 1972, Belinga 1978.

den hősepikai szövegben érvényesül. Az epizodikus szerkesztésmód azonban világosan jelen van az afrikai eposzokban is, azok minden típusában Nyugat-, Közép- és Dél-Afrikában egyaránt. De éppen mindezek jegyében kell felhívni a figyelmet arra, hogy az általunk vizsgált afrikai epikai szövegeknek gyakran már egyetlen nagyobb epizódja túlnyúlik valamely hősmese formai, szerkezeti keretein.

Amikor az eposzok epizodikus karakterét emeljük ki, egyúttal arról is említést kell tennünk, hogy ezeket a szövegeket még számos alkalommal kell elemzésnek, mi több, összevető elemzésnek alávetnünk belső struktúrájukat illetően, mivel az ilyen típusú kutatás sok új eredménnyel kecsegtet. Úgy tűnik, éppen egy ilyen szerkezeti típusú újdonság nyomára sikerült bukkannunk a *nyanga Mwindo eposz* első változatában. De hadd idézzük előbb az *Odüsszeiának* azt a részét, amikor Odüsszeusz hazatérve, majd leölve a kérőket és megtérve Penelopé ágyába, a huszonharmadik énekben röviden elmeséli kalandjait (bár erre más formában a Phaiákok országában is már sort kerített):

*S ők ketten, miután szerelem gyönyörének örültek,
egymással váltott szavakon kedvükre derültek,
S ő elmondta, amit tűrt otthon, az isteni asszony,
hogya a kérők vészokozó csapatára tekintett,
kik versengvén érte, levágták annyi juhát és
marháját, sok edényéből a borát kimerítve;
Isteni hős Odüsszeusz pedig azt, mily sok veszedelmet
szerzett másoknak, s maga mit tűrt, mennyi siralmat,
mind elmondta: gyönyörrel meghallgatta az asszony,
s míg végére nem ért, álom nem hullt a szemére.
Azzal kezdte, hogyan győzött a kikónokon, aztán
lótuszevőknek mint ért el gazdag mezejére,
és hogy Küiklopsz mit mívelt, s hogyan állta a bosszút
nagyserű társaiért, akiket megevett a kegyetlen;
s Aioloszig hogyan ért, aki őt szívesen befogadta
és hazaküldte, de végzete volt, hogy a drága hazába
még ne kerüljön, ezért ismét fölkapta a szélvész
és a halas tengerre sodorta a nyögve kesergőt;
s Télepülöszba, a laisztrügonok földjére hogy ért el,
kik mind elpusztították a hajóit, a vértés
társakat, és egyedül menekült csak el éjszínű bárkán,
és Kirké cseleit s leleményét mondta el aztán,
s hogy mint ért Hádész nyirkos palotája ölébe,
thébai Teiresziász lelkétől kérdeni jósszót,*

sokpadú bárkáján, s mint látta a társait akkor,
 és anyját, aki szülte, nevelte, amíg kicsi volt még;
 s mint hallotta a Szirének zengő dalolását,
 Bolygó-szirteket is hogyan ért el s szörnyű Kharübdiszt,
 és Szküllát, akitől sértetlen senki se ment el;
 s Éeliosz marháit mint ölték meg a társak,
 s füstös mennykővel mint verte le fürge hajóját
 fennendörgő Zeus, s hogy vesztek el akkor a drága
 társak mind, s maga mint menekült meg a csúnya haláltól;
 s Ógügié szigetére, Kaliüpszóhoz hogyan ért el,
 őt aki tartóztatta, mivel férjéül akarta,
 barlang öblös öln, s gondozta: ígérte, hogy őt majd
 még örökeletűvé teszi és örökös fiatallá,
 csakhog az ő lelkét kebelében meg nem igézte;
 majd meg a phaiákokhoz a sok baj után hogyan ért el,
 kik valamint istent tisztelték őt a szívükben
 és adtak neki ércet arannyal, drága ruhát is.
 Ez végső szava volt, s ráugrott ekkor az édes
 testlazító álom s gondját szétoldta szívének.⁴¹

(Devecseri Gábor fordítása)

S most nézzük meg, mi történik a *Mwindo* eposzban, miután a nagyszerű előadó, Kandi Rureke – nagyobbrészt kötetlen, beszédszerű, másrészt énekes-verses formában – elmondja a főhős küzdelmeit, amelyet apja visszاسzerzéséért vívott az alvilágban különféle szörnyekkel. A főhős apjával együtt visszatér Tubondóba, a főnökség „fővárosába”, itt pedig hosszú idő után találkozik nagynénjével, Jangurával, és énekbe fog:

*Mikor leereszkedtem kötélén
 Nagynéni,
 Találkoztam Kahindóval.
 Kahindo felkiáltott és szólt:
 „Mwindo, tedd, amit mondok!
 Ha majd meglátod Muisát,
 Bármint mond neked Muisa,
 Utasítsd vissza!”
 Akkor Mwindo szólt:
 „Elmegyek a faluba, a faluba,*

⁴¹ Homérosz 1960, XXIII. Ének, 300–343. sor.

Ahol Muisa lakik,
 mégha nem is én leszek a győztes,
 ott, ahol Muisa lakik. ”
 Amikor megérkeztem Muisa falujába,
 Muisa felkiáltott és szólt,
 – Muisa kihozott egy széket –
 „Mwindo, ülj le ide!”
 Mwindo panaszosan felkiáltott
 Azt mondta: „Ez a te fejed, Muisa.”
 Muisa felkiáltott és szólt:
 „Tanácsadók, hozzatok ide egy kis sört,
 amit Mwindónak adhatok!”
 És Mwindo panaszosan felkiáltott:
 „A gyerek sohasem issza meg az apja vizeletét!”
 Muisa szólt: „Küzdjünk meg egymással!”
 Meggyúrtam Muisát.
 Ettem, aztán továbbindultam...⁴²
 Akkor Ntumba falujába érkeztem,
 Ntumba Munundu falujába.
 Ntumba szólt: „Küzdjünk meg egymással!”
 Meggyúrtam Ntumbát.
 Én vagyok, aki meggyúrta Ntumbát.
 Te is, Ntumba, gyengébb vagy Mwindónál,
 Mwindo, a kicsi-gyerek-aki-megszületett-máris-járt
 Meggyúrtam Ntumbát, és elfáradtam.
 Elmentem Sheburungu házába,
 Amikor megékeztem a bejárathoz, ó istenem,
 ott volt Sheburungu egész háznépe
 A gyerkőcök kiabáltak, azt mondták,
 „Oh, Mwindo, éhesek vagyunk!”
 Küldtem nekik tésztát,
 A gyerkőcök megették a tésztát.
 Akkor folytattam utamat Sheburunguhoz,
 Együtt a gyerkőcökkel,
 Sheburungu azt mondta: „Játszunk wikt együtt.”
 Azt mondtam: „Te, Sheburungu,
 T gyengébb vagy Mwindónál,
 Mwindo, a kicsi-gyerek-aki-megszületett-máris-járt
 Aki ellen vesztett Muisa és Ntumba is.

⁴² Biebuyck 1969, 115–117. old.

(B. Sz. fordítása)

Mindenestre az világosan látszik, hogy ennek a „nagyepikai összefoglalónak” – mint a „rendes mesénél” magasabb szintű szerveződési formának –

⁴³ Biebuyck 1978, 214–215. old.

a jelenléte erőteljesen aláhúzza a „létező” afrikai eposzok „valóságos” epikai karakterét. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy az ilyen típusú elemzések jól elősegíthetik a jövőben a különféle eposzi szövegek pontosabb körvonalazását, mélyebb és teljesebb megismerését.

(Eredetileg előadásszöveg. Megjelent angol nyelven: Biernaczky Sz. szerk.: *Folklore in Africa Today*, Proceedings of the Workshop, 1984, Budapest, Afrikai Kutatási Program, Folklore Tanszék, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 221–234. old., magyar nyelven itt jelenik meg először)

Bibliography

ABÍMBÓLÁ, Wande

- 1968 *Ìjìnlè. Ohùn E.nu Ifá, Apá Kììní*, Glasgow, Rex Collins, ... pp.
- 1969 *Ìjìnlè. Ohùn E.nu Ifá, Apá Kejì*, Glasgow, Rex Collins, 142 pp.
- n. d. *Ìjìnlè. Ohùn E.nu Ifá*, Vol. 3., (Mimeographed) pp.
- n. d. *Ìjìnlè. Ohùn E.nu Ifá*, Vol. 4., (Mimeographed) pp.
- 1975 *Sixteen Great Poems of Ifá*, Paris, UNESCO, X + 468 pp (Niamey, Centre d'études linguistique et historique par la tradition orale).
- 1976 *IFA. An Exposition of Ifá Literary Corpus*. Ibadan, Oxford UP Nigeria, IX + 256 pp
- 1977 *Ifa Divination Poetry*. New York, NOK Publishers, X + 170 pp.

ABOLUBODE, Bakara Gbadamosi

- 1961 *Oriki*, with illustrations by Susanne WENGER, Ibadan, Mbari Publications, 64 pp. (texts only in Yoruba)

ANON

- 1975 *Histoire et tradition orale*, 1ère année: *l'empire du Mali*, Colloque international de Bamako, 27 janvier – 1er février 1975, Actes du Colloque, Paris, Foundation SCOA, 198 pp.

AWONA, Stanislas

- 1965 *Epopée du Mwet, Abbia* (Cameroun), No. 9–10, pp 180–215.
- 1966 *La guerre d'Aboma Mba contre Abo Mama. Epopée di Mwet (suite), Abbia* (Cameroun), No. 12–13, pp 109–210.

BABALOLA, S. A.

- 1966 *The Content and Form of Yoruba Ijala*, Oxford, Clarendon Press, 395 pp (Oxford Library of African Literature).
- 1967 *Awon Oriki Orile*, Glasgow, Collins.

BASCOM, William

- 1969 *Ifa Divination. Communication Between Gods and Men in West Africa*. Bloomington, Indiana University Press, XII + 575 pp.
- 1980 *Sixteen Cowries. Yoruba Divination from Africa to the New World*. Bloomington-London, Indiana University Press, 790 pp.

BIEBUYCK, Daniel P.

- 1976 *The African Heroic Epic*, in *Journal of the Folklore Institute*, 13, pp 5–36. (Same article in: *Heroic Epic and Saga: An Introduction to the World's Great Folk Epics*, ed. by Felix Oinas, Bloomington, Indiana University Press, 1978, pp 336–367.)
- 1978 *Hero and Chief. Epic Literature from the Banyanga (Zaire Republic)*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 320 pp.

BIEBUYCK, Daniel, P. – MATEENE, K. C.

- 1969 *The Mwindo Epic from the Banyanga (Congo Republic)*, Berkeley – Los Angeles, University of California Press, VIII + 213 pp.

BIERNACZKY János

- 2002 *Frobenius-kommentárok. Megjegyzések Leo Frobenius 1933-ban megjelent Kulturgeschichte Afrikas című műve magyar fordításához*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 189 old.

BOELAERT, Emil

- 1949 Nsong' a Lianja, L'épopée nationale des Nkundo, *Aequatoria*, XII, no. 1/2, pp 1–76.
 1957 *Lianja-verhalen, I Ekofo-versie*, Tervuren, 244 pp. (Annales du Musée Royal du Congo Belge).
 1958 *Lianja-verhalen, II De voorouders van Lianja*, Tervuren 115 pp. (Annales du Musée Royal du Congo Belge).

DUMESTRE, Gérard

- 1979 *La geste de Ségou (racontée par des griots bambara)*, Paris, Armand Colin, 419 pp. (Classiques Africains 19).

DUMESTRE, Gérard – KESTELOOT, Lilyan

- 1975 *La prise de Dionkoloni* (épisode de l'épopée bambara), Paris, Armand Colin, 183 pp. (Classiques Africains 16).

ENO BELINGA, Samuel-M.

- 1978 *L'épopée camerounais. Mvet Moneblum ou l'Homme Bleu*. Yaoundé, Centre d'Édition et de Production Pour l'Enseignement et la Recherche, 287 pp.

FINNEGAN, Ruth

- 1970 *Oral Literature in Africa*. Oxford, Clarendon, 558 pp. (Oxford Library of African Literature).

FROBENIUS, Leo

- 1910 *Kulturtypen aus dem West-Sudan*. Auszüge aus den Ergebnissen der zweiten Deutschen innerafrikanischen Forschungsexpedition, nebst einem Anhang über Kulturzonen und Kulturforschung in Afrika, mit einer Karte und 7 Figuren im Text, Gotha, J. Perthes, 125 pp.
 1921 *Spielmannsgeschichten der Sahel*, Jena, Eugen Diederichs, 351 pp. (Atlantis. Volksmärchen und Volksdichtungen Afrikas VI.)

HARRIES, Lyndon

- 1962 *Swahili Poetry*. Oxford, Clarendon, 326 pp.

HOMÉROSZ

- 1960 Odüsszeia, in: *Iliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények*, ford. DEVECSERI Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 441–776. old.

INNES, Gordon

- 1974 *Sunjata: three Mandinka versions*, London, School of Oriental and African Studies, 326 pp.

JOHNSON, William, John

- 1979 *The Epic of Sunjata*, according to Magan Sisòkò, Bloomington, Folklore Publication Group – Indiana University, 279 pp (Monograph Series 5.).

KAMISSOKO DE KRINA, Wa – CISSE, Yousouf Tata

- 1975 *L'empire du Mali*, Paris, Foundation SCOA, 477 pp.

- KNAPPERT, Jan
 1967 The Epic in Africa, *Journal of the Folklore Institute*, IV, 2/3, pp 171–190.
 1979 *Four Centuries of Swahili Verse. A Literary History and Anthology*, London, Heinemann, 323 pp
- KUNENE, Mazisi
 1979 *Emporer Shaka The Great*, London, Heinemann, 438 pp
 1981 *Anthem of the Decades*, London, Heinemann, 312 pp
- MEILLASSOUX, Claude – DOUCOURÉ, Lassana – SIMAGHA, Diaowé
 1967 *Légende de la dispersion des Kusa (Epopée Soninke)*, Dakar, IFAN, 135 pp
- MELETINSKY, Je. M.
 1964 Narodnij epos (Popular Epic), in: *Teoria literaturu*, Moscow, 50–96 old.
- MARÓT Károly
 1958 A varázsdaltól az eposzig (From Magic Song to Heroic Song), *Ethnographia*, LXIX, 4, pp 505–536.
- NIANE, Djibril Tamsir
 1960 *Soundjata ou l'épopée mandingue*, Paris, Présence Africaine, 155 pp.
- OKPEHWO, Isidore
 1977 Does the epic exist in Africa? Some formal considerations, *Research in African Literatures*, No. 2, pp 171–200.
- OLDEROGGE, D. A.
 1972 Ob izuchenii eposa narodow Afriki (Les études du folklore épique africain), *Africana* (Moscow), IX, pp 1–16.
- PEPPER, Herbert
 1972 *Um mvet de Zwe Nguéma, chant épique fang*. Réédité par P. et P. de Wolf, Paris, Armand Colin, 492 pp. (+3 records) (Classiques Africains 9.)
- PRIEBE, Richard O. – HALE, Thomas A.
 1979 *Artist and Audience: African Literature as a Shared Experience*. Washington, D. C., Three Continents Press, 203 pp.
- SEYDOU, Christiane
 1972 *Silâmaka et Poullôri* (Récit épique peul), Paris, Armand Colin, 277 pp. (Classiques Africains 18.)
 1976 *La geste de Ham Bodêdio ou Hama le Rouge*. Paris, Armand Colin, 420 pp. (Classiques Africains 18.)
- VERGER, Pierre
 1957 *Notes sur le culte des Orisa et Vodum à Bahia, la Bale de tous les Saints, au Brasil et à l'ancienne Côte des Esclaves en Afrique*. Dakar, IFAN, 609 + 159 pp. + photos, maps.